

КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ЖАЛПЫ МАСЕЛЕЛЕРИ.

Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминин, азыркы сунуштары боюнча аталган талаптарды турмушка ашырууда кыргыз тили сабактарында тексттерди колдонуу.

Негизги сөздөр: кыргыз тили предмети, текст менен иштөө, окутуу методикасы.

KYRGYZ LANGUAGE CLASSES FOR DEALING WITH COMMON PROBLEMS.

Kyrgyz language knowledge, current proposals in the implementation of the requirement on the use of texts in the language of the classes.

Key words: Kyrgyz language subject, text, and teaching methodology.

Эгемендүүлүккө ээ болуу менен бирге кыргыз тилин эне тил жана мамлекеттик тил катары окутуп үйрөтүүнүн мааниси кеңейип, кыргыз тилин Кыргызстанда окутуу маселеси мамлекеттик мааниге ээ болуп, коомдун, социалдык кызматы, тилди окутууга болгон суроо-талаптар да олуттуу өзгөрүүлөргө, толуктоолорго туш болду. Кыргыз тилин окутуунун мааниси жөнүндө Конституцияда, Билим берүү жана Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдарда атайын беренелерин берилип, стандарттар, концепциялар, программалар жаңыдан иштелип чыкты. Бүгүнкү күндө кыргыз тилин окутуу кыргыз тилинин грамматикасын, жазуусун үйрөтүүнүн тар, чектелүү алкагынан чыгып, ага алда канча кеңири, алда канча жооптуу жана татаал милдеттер жүктөлдү. Мындай турмуштун зарылдыктан келип чыккан талаптар кыргыз тилин окутууда максат-мазмунун азыркы шартка ылайык тактоо талабын койду. Бул маанилүү иш –аракеттерге жараша кыргыз тилин окутуунун дидактикалык негиздери да кайрадан иштелип чыкты.

«Кыргыз тилин окутуунун дидактикалык маани маңызы, келечеги, - деп жазат Ж.Чыманов, - эне тилде адамдын өзүн өзү таанып-билүүсү, ой жүгүртүүсү, акыл-эси, улуттук салттары сакталганы, жалпы адамзаттын дөөлөттөрдү таратуучу болгондугу, улуттун улуттугу тил аркылуу аныкталгандыгы сыяктуу тарыхый-коомдун келечектүү мааниге ээ болгондугу менен биримдикте аныкталат жана окутулат». Кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан мындай эбегейсиз чоң талаптарды аткаруу үчүн окутулуп жаткан кыргыз тилинин грамматикасы жетишсиздик кылат. Ал үчүн окутууга, окутуунун каражаттарына толуктоолорду, жаңы материалдарды киргизүү зарылдыгы пайда болот.

Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминин азыркы сунуштары боюнча аталган талаптарды турмушка ашырууда кыргыз тили сабактарында тексттерди колдонуунун мааниси чоң. Бул маселе боюнча С.Давлетов, З.Тагаева, К.Дабаев, С.Рысбаев, Ж.Чыманов, Н.Бийгелдиева ж.б. окумуштуу-методисттер атайын эмгектерди жазышып, диссертациялык иштерди коргошкон. Албетте жарык көргөн эмгектерде текстти кыргыз тили сабагында пайдалануунун айрым маселелери чечилген [1].

Ошол эле учурда текстти кыргыз тили сабагында колдонуунун конкреттүү ык-жолдору, формалары жана алар менен иштелүүчү дидактикалык иш-аракеттердин негизги маселелери али толук чечиле элек. Биздин оюбузча, бул проблеманы чечүүнү жалаң сырттан келген методикалык эмгектерге таянуу менен ишке ашырбастан, кыргыз тилин окутуунун тарыхына, окутуу методикасынын тарыхына да кайрылуубуз керек. Анткени эне тилибизди окутуунун тарыхында сабакта текстти колдонуу маселеси өткөн кылымдын 20-жылдарында

катуу коюлуп, окуу китептеринде ар түрдүү тексттер, макал-лакаптар жана башка элдик оозеки чыгармалардын Көптөгөн үлгүлөрү берилип окутулган.

Мисалы, И.Арабаевдин алгачкы “Алиппе” окуу китептеринде чакан тексттер, макалдар, табышмактар берилип, аларды окутуу аркылуу жаштардын сабатсыздыгын жоюп, шар окуганга, окугандарын өзү сөз менен айтып берүүгө үйрөтүү сыяктуу маселелер чечилген. Ал эми кыргыз элинен чыккан биринчи профессор К.Тыныстановдун кыргыз тили окуу китептеринде ар түрдүү тексттер көп берилип, алар менен кандай иштөөнүн жолдору көрсөтүлүп, максаттары белгиленген. Касым Тыныстанов көркөм тексттерди кыргыз тилин окутуунун каражаты катары гана албастан, аларды окутуунун мазмуну да деп түшүнгөн. Ал эми кыргыз тилинин грамматикалык маселелерин түшүндүрүүнү текст аркылуу гана жүргүзүүнү натыйжалуу деп эсептеген. Анын кыргыз тили окуу китептериндеги тексттер фольклордон, өзүнүн чыгармаларынан, өзү түзгөн тексттерден турган. Ал тексттер боюнча сабак процессинде аткарылуучу иштерди бир нече бөлүккө бөлүп, ар бир текст боюнча өзүнчө тапшырмаларды берген. Алардын көпчүлүгү бүгүнкү күндө да айрым толуктоо, кошумчалар менен колдонууга толук жарактуу деп эсептейбиз.

Кыргыз тили сабагында текст менен иштөөнүн методикасын айрым маселелерине кайрылууда, негизинен, К.Тыныстанов менен С.Рысбаевдин методикалык сунуштарына таянуу менен иш жүргүзөбүз. Анткени биринчи профессор К.Тыныстанов менен кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминин азыркы өкүлү болгон С.Рысбаевдин иштемелеринде жалпылап жана алгылыктуу жактар бар.

Кыргыз тили сабагында текстти колдонуу менен окуучуларга, студенттерге кандай билим, билгичтин жана көндүмдөрдү бере алабыз? Аталган жана башка тиешелүү эмгектерге таянуу менен алардын негизгилери төмөнкүлөр деп эсептейбиз.

1) Кыргыз тилинин фонетикасы боюнча илимий түшүнүктөрүн калыптандырууга болот. Алар төмөнкүлөр:

- фонетикалык талдоолорду жүргүзүү;
- үндөштүк законун үйрөтүү;
- тыбыштардын өзгөрүшүн көрсөтүү;
- тамга жана тыбышты окутуу;
- тыбыштардын бөлүнүштөрүн үйрөтүү;
- тыбыштардын фонемалык касиетин ачып берүү;
- туура жазууга көнүктүрүү ж.б.

2) Лексикалык компетенцияларды калыптандыруу өркүндөтүү боюнча:

- сөз байлыгын көбөйтүү;
- сөз маанисин так ажыратууга көнүктүрүү;
- сөздү кепте колдонууга машыктыруу;
- сөздүн сүйлөмдөгү, тексттеги кызматын аныктоо;
- этимологиялык аныктоого көнүктүрүү;
- сөздүн лексикалык жана грамматикалык маанилерин билүү;
- сөздүн тике, өтмө, каймана маанилерин аныктоого үйрөтүү;
- сөздүктөр менен иштөөгө көнүктүрүү ж.б.

3) Грамматикалык түшүнүктөрүн калыптандырып өркүндөтүү боюнча:

- сөздүн формасын (уңгу, мүчөнү) так билүүгө үйрөтүү;
- сөздөрдүн жасалышын жетик билүү;
- сөз түркүмдөдүнө ажырата билүү;
- толук морфологиялык талдоо жүргүзүүгө көнүктүрүү;
- сөз айкашы тууралуу кеңири түшүнүк берүү;
- сүйлөмдү өзгөртө алуу;
- сүйлөмдөрдү классификациялай алуу ж.б.

4) Байланыштуу кепти окутуу боюнча:

- текст боюнча жалпы түшүнүк берүү;
- тексттин табиятын толук түшүнүү;
- тексттин негизги оюн аныктай алуу;
- тексттин стилин аныктай алуу;
- текст түзүү көндүмдөрүн калыптандыруу;
- текстти кайра түзүүгө көнүгүү;
- текстти талдай алууга көнүгүү ж.б.

5) Кеп маданиятын үйрөтүү боюнча:

- сүйлөшүүнүн расмий же расмий эместигин аныктоого көнүгүү;
- монолог, диалогду туура түзүүгө машыгуу;
- сылык сүйлөөгө тиешелүү тил бирдиктерин билүү;
- маданияттуу баарлашууга көнүгүү;
- ойду ырааттуу, так берүүгө үйрөнүү;
- түрдүү курактагы, түрдүү кесиптеги адамдар менен сүйлөшө алуу;
- маданияттуу карым-катнаш жасоонун жолдорун өздөштүрүү;

6) Коммуникативдик компетенттүүлүктү өркүндөтүү боюнча:

Тексттин лингвистикасын иликтеген окумуштуулар (С.Өмүралиева, С.Мусаев, Т.Маразыков ж.б.) адам баласынын пикир алышын, сүйлөшүүсү, сөз, сөз айкашы же сүйлөмдөр аркылуу ишке ашпастан, алар текст аркылуу, текст менен биримдикте гана ишке ашуучу процесс. Ошондуктан текст коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун каражаты болуу менен бирге анын мазмуну да боло алат. Мындан улам текст:

- сүйлөшүүнүн максатын аныктоону;
- сүйлөшүүнүн тематикасын тактоону;
- сүйлөшүүнүн тилдик каражаттарын аныктоону;
- информацияны толук билдирүүнү;
- ойдун так, жеткиликтүү жана ынандуу берилишин камсыз кылууну;
- ар кандай шартта, ар түрдүү адамдар менен, ар түрдүү темада сүйлөшө алууга көнүктүрүүнү;
- ойду логикалык ырааттуулукта берүүгө үйрөтүүнү;
- жалпы эле сүйлөшүү, баарлашуу чеберчилигин өркүндөтүүнү камсыз кылуучу мазмун жана каражат боло алат.

Өлкө таануучулук компетенттүүлүктү калыптандырып, жакшыртуу боюнча. Бул милдетти кыргыз тилин окутууда тексттен башка бир да бирдик же каражат аткара албайт. Анткени тилдик-лингвистикалык түшүнүктөр, маалыматтар аталган милдетти аткарууга дээрлик күчү жетпейт. Ал үчүн окутуучу текстке кайрылууга тийиш.

Текст – өлкө таануучулук функцияны аткаруу менен бирге эле эл таануу, тарых таануу, маданият таануу, атүгүл өзүн-өзү таануу кызматтарын аткара ала тургандыгы илимдерде аныкталган. Ж.Чымановдун берген маалыматтары боюнча философия илими да текстти өз изилдөөсүнүн предмети катары карайт. Философия үчүн текст – “социзм түзгөн феномен”, ал теорияны, көз карашты, ишмердүүлүктү, анын жыйынтыгын билдирүүнүн өзгөчө ык-жолу, объективдүү дүйнөнү, чөйрөнү таанып-билүүнүн, байытуунун жана өзгөртүүнүн уникалдуу каражаты.

Ал эми тарых илими үчүн текст, барыдан мурда, тарыхый тааный билүүнүн негизги булагы болуп саналат. Тарых илиминин изилдөөлөрү боюнча текст адамзаттын бүтүндөй маданий-тарыхый тажрыйбасын чагылдырып, аларды сактап, байытып, жалпы адам коомунун өнүгүшүн шарттап, өбөлгө түзүп, коомду жаңылоого, өзгөртүүгө да өбөлгө түзөт. Мындан улам кыргыз тили сабактарында текстти өз орду менен, айтуу жана алдын ала пландаштыруу аркылуу колдонуунун мааниси чоң экендиги айкындалат.

Өлкө таануучулук, эл таануучулук компетенттүүлүктөрү калыптандырып, өнүктүрүүдө негизги ролду тандап алган тексттин мазмуну, андагы информация ойнойт. Ошол эле учурда ал информацияны берүүнүн, үйрөтүүнүн ык-жолдору менен формалары да мааниге ээ болот. Бул талапты ишке ашыруу үчүн биринчи планга текст тандоо маселеси коюлат. Текст тандоо, аны зарылдыгына жараша адаптациялоо иштери толугу менен окутуучунун жеке милдети болуп саналат.

Албетте текст, барыдан мурда, кыргыз тили боюнча өтүлүп жаткан темага жана окутуунун максатына ылайык тандалууга тийиш. Ошол эле учурда колледждин студенттерине суроо-талаптары, билим, билгичтиктери менен кызыгуулары да эске алынышы керек. Текст менен иштелүүчү бардык иштер. (окуу, жазуу, аёгеме ж.б.) [2].

Алдын ала такталып, керектүү болгон кошумча каражаттар, кыргыз тилин кураалдар ж.б. даярдалып, эң негизгиси, окутуудан алынуучу натыйжа божомолдонот. Сабак процессинде аны жүрүү ыягайына жараша планга өзгөртүүлөр киргизилиши толук мүмкүн. Анткени сабак өзү жандуу жана өзгөрмөлүү процесс болгондуктан, анын жүрүшүнө оңдоолорду, толуктоолорду киргизүүгө окутуучунун укугу бар, атүгүл милдеттүү.

Сабакта текстти колдонууга карата жогорку белгиленген иш-аракеттердин бардыгы бүткөндөн кийин, текст менен иштөөнүн өзү аныкталып, такталып алынуусу талап кылынат. Бул боюнча белгилүү педагог С.Рысбаев текст менен иштөөдөн мурда, ага дидактикалык жактан аныктама берүүнү сунуш кылып, өзү аларды төмөнкүдөй бөлүштүрөт:

- 1) Текст – тил жатыктыруунун каражаты;
- 2) Текст – окуп-үйрөнүүнүн объектиси;
- 3) Текст – кеп ишкердүүлүгүнүн продуктусу;
- 4) Текст – менен иштөө – машыгуунун бир түрү;
- 5) Тематикалык көп түрдүүлүгү ж.б.

Бул түшүндүрмө-аныктамалар кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутууга карата берилсе да аны кыргыз тилин эне тил катары үйрөтүүдө да эске алууга болот деп эсептейбиз. Мындагы “текст-кеп ишмердүүлүгүнүн продуктусу” деп берилген аныктама окутуучулар үчүн текстти окутууда негиз катары алынышын алгылыктуу деп эсептейбиз.

Ж.Чыманов текст менен иштөөдө максаттуу окуу ыкмасын колдонуп, текстти бөлүктөргө бөлүп үйрөтүүнү алгылыктуу деп белгилейт. “Текстти бөлүп окуу төмөнкүдөй дидактикалык максаттарды көздөйт”- деп жазат Ж.А.Чыманов;

- окулган бөлүктү (абзацты) толук түшүнүү;
- бөлүктөгү тил каражаттарын талдоо;
- окулган бөлүк боюнча окуучунун жеке түшүнүгүн түзүү;
- бөлүктөрдүн ортосундагы маанилик жана грамматикалык байланышты аныктоо;
- окулган бөлүк аркылуу кийинки бөлүктөрдө айтылуучу ойду, ойдун уландысын божомолдоо;
- тексттин темасын өз алдынча аныктоого шарт түзүү;
- тексттин негизги оюн толук түшүнүүгө өбөлгө түзү ж.б.

Биз бул сунушту текст менен иштөөнүн алгылыктуу жана натыйжалуу ык-жолдорунун бири катары карап колдонууга сунуш кылабыз. [3,4].

Кыргыз тили сабагында текст менен иштөөнүн өз практикабызда колдонуп, жакшы натыйжаларды аракет ыкмасын сунуш кылабыз. Бул ыкманы сабакта колдонуу үчүн өз ара чейин текст менен иштөө боюнча студенттер белгилүү бир көндүмдөргө ээ болушу керек. Сунуш кылынган бул ыкма текстти окутуу менен кыргыз тилин окутуудагы дагы бир талапты, т.а. студенттердин өз алдынча текст түзө алуу көндүмдөрүн калыптандыруу, өнүктүрүү максатын ишке ашырууну көздөйт.

Адегенде окутуучу кийинки сабакта өтүлүүчү сабактын темасына жана максатына ылайык текстти алдын ала даярдап алат. Ага ылайык студенттерге тапшырма берилет. Мисалы, кийинки сабакка “Манас” эпосу боюнча бир баракка чейинки чакан текст түзүп келүү тапшырылат. Сабак процессинде студенттердин түзгөн тексттери окулат, кыскача талкууланат. Андан соң окутуучу даярдап келген текст да аудиторияда окулат, талкууланат.

Студенттердин жана окутуучунун тексттери окулуп, талкуулангандан кийин, эки тексттин негизинде, дагы бир өзүнчө текст түзүү тапшырмасы берилет. Ар бир студент өзүнүн жана окутуучунун текстинде алда канча маанилүү, алда канча керектүү сүйлөмдөрүн же маалыматтарын алуу менен жаңы текстти иштеп чыгышат. Жаңыдан иштелип чыккан тексттер кайрадан аудиторияда окулуп, талкууланат. Соңку тексттин артыкчылыктуу жактары белгиленет. Андан соң окутуучу “Манас” эпосу боюнча жаңы текстти иштеп чыгууга маанилүү болгон маалыматтарды берген студенттердин эмгегин атайын белгилеп көрсөтөт. Бул сыяктуу иштер аркылуу студенттин текстти кайра түзүү, өз алдынча текст түзүү билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзүлөт.

Эгерде өтүлүп жаткан сабакта грамматикалык темаларда өздөштүрүлүүгө тийиш болсо, алар милдеттүү түрдө студенттердин жаңыдан түзгөн тексттеринин негизинде жүргүзүлүүгө тийиш. Бул учурда текст грамматикалык түшүнүктөрдү үйрөтүүнүн, калыптандыруунун каражаты катары кызмат кылат.

Макалада кыргыз тилин окутуу – үйрөтүүдө текст менен иштөөнүн айрым гана жалпы маселелерине токтолуп, бул багытта сабак өтүүнүн дидактикалык негиздерин белгилөөгө аракет кылды. Биз сөз кылган ар бир проблема чындыгында, өзүнчө атайын иликтөөнүн предмети боло алат. Ал эми текст окутуу менен кыргыз тили боюнча студенттерге этикалык, эстетикалык таалим – тарбия берүүнүн жалпы теориялык маселелери тууралуу макалада дээрлик сөз болгон жок. Ал боюнча өзүнчө макалада токтолобуз.

Адабияттар:

1. Чыманов Ж.А. Орто мектепте кыргыз тилин окутуунун лингводидактикалык негиздери – Док. дисс. авторефераты. Б., 2010-38-б.
 2. Караңыз: Чыманов Ж.А. Орто мектепте кыргыз тилин окутууда лингводидактикалык негиздери – Док. дисс. автореферат-Б., 2010.
 3. Рысбаев С.К. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери: Б., 2011-141-б.
 4. Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: Сабактын үлгүлөрү жана сабакты талдоонун методикасы – Б. “Турар,” 2009-23-б.
-